

Božo Repe

RAZPAD HISTORIOGRAFIJE, KI NIKOLI NI OBSTAJALA

*Institucionalne povezave jugoslovanskih zgodovinarjev in
skupni projekti*

Jugoslovanska historiografija kot celota dejansko nikoli ni obstajala. Šlo je za skupek nacionalnih historiografij (zgodovinskih društev po republikah in pokrajinah) z dokaj krhkimi povezavami. Institucionalno je sicer obstajala Zveza zgodovinarjev Jugoslavije, ki je združevala republiška in pokrajinska društva zgodovinarjev. Zgodovinarji so se srečevali na kongresih, ki so bili približno na vsaka štiri leta. V povojnem času je bilo tako devet kongresov (prvi leta 1954 in zadnji leta 1987). Leta 1981 bi moral biti kongres v Prištini, vendar je bil zaradi nacionalnih izbruhov preložen in izveden dve leti kasneje v Arandelovcu (Srbija). Med leti 1977 in 1981 zveza praktično ni delovala, povezave med republiškimi in pokrajinskimi organizacijami so bile prekinjene, prenehal pa je izhajati tudi zgodovinski časopis društva: Jugoslovanski istorijski časopis (JIC).¹ Ponovno oživitev zveze in njeno programsko usmeritev je nato podprla tudi politika.² JIC je začel ponovno izhajati leta 1986 vendar le za kratek čas, zadnja številka (3-4) je izšla

leta 1988.³ Ponovno izdajanje so spremljale polemike, nekateri zgodovinarji so celo trdili, da je bila finančna pomoč časopisu leta 1981 odpovedana zato, ker je nosil ime "jugoslovanski."⁴ Na drugi strani pa je vsaj del vodstva Zveze jugoslovanskih zgodovinarjev stalno kritiziral "policentrizem" v stroki, ki da je "izgubil posluš za matiko" (predsednik zveze Miomir Dašić je posmehljivo govoril celo o "parohijalni" historiografiji) in si - izhajajoč iz take ugotovitve - prizadeval za centralizacijo stroke oz. za to, da bi nacionalne historiografije "sintetiziral" v enotno "višjo" jugoslovansko historiografijo. Zlasti v črnogor-

¹ Miomir Dašić: *Deveti kongres istoričara Jugoslavije, Jugoslovanski istorijski časopis (dalje JIC), letnik XXIII, št. 1/2, 1988, str. 205.*

² 15. januarja 1987 je predsedstvo Zvezne konference SZDL razpravljalo o problemih zgodovinstva in podprlo ukrepe, ki jih je za oživitev dela zveze predlagalo Predsedstvo Zveze zgodovinarjev Jugoslavije.

³ JIC je začel izhajati leta 1935, prenehal je izhajati z začetkom vojne leta 1941, obnovljen pa je bil leta 1962. Leta 1981 je znova nehal izhajati, obnovljen pa je bil leta 1986. Poleg tega je zveza izdajala še časopis "Nastava istorije" in "Acta historico - oeconomica Jugosloviae". V zvezi z izhajanjem JIC-a (in tudi sicer izdajateljsko dejavnostjo zveze jugoslovanskih zgodovinarjev) so potekale stalne polemike. Tako je npr. prvi povojni direktor časopisa Branislav Đurđević odstopil zato, ker so bila iz jugoslovanske bibliografije zgodovinskih del "popolnoma izvzeta dela, ki so razpravljala o teoretičnih in metodoloških vprašanjih, to je marksistično koncipirana dela." (Branislav Đurđević: *Ključni trenutak naše istoriografije, JIC letnik XXII, št. 1-2, Beograd 1987, str. 175.*)

⁴ Jugoslovanski istorijski časopis Br. 1-4/1986 svečano predstavljen javnosti, JIC letnik XXII, št. 1-2 str. 247, Beograd 1987.

skih in srbskih časopisih so se pojavljali članki, ki so Jugoslavijo prikazovali kot eno redkih, če ne edino državo na svetu, ki nima svoje skupne "zgodovine."⁵

V zadnji objavljeni številki JIČ-a so bili objavljeni prispevki z zadnjega (devetega) kongresa jugoslovanskih zgodovinarjev. Ta je v razmerah, ko je zveza že razpadala, vendarle potekal v Prištini.⁶ Naslednji, deseti kongres bi moral biti na Hrvaškem, vendar do njega ni prišlo.

Jugoslovanska historiografija je sicer imela nekaj ambicioznih skupnih projektov, ki pa so bili izvedeni le napol ali pa so propadli. Med uspele projekte, ki jih je uresničila celotna jugoslovanska znanost z znatnim sodelovanjem historiografije, lahko štejemo prvo izdajo Enciklopedije Jugoslavije v srbohrvaškem jeziku (zadnji zvezek je izšel leta 1971). K realizaciji je veliko prispevala avtoriteta vodje projekta, hrvaškega pisatelja Miroslava Krleža. Ponovljena in razširjena izdaja v jezikih narodov in narodnosti Jugoslavije, ki se je začela pripravljati leta 1980 pa je ob razhajanjih prav glede zgodovinskega tem uspele izdati v srbohrvaški izdaji šest knjig, v jezikih narodov pa (različno po republikah) manj. V zadnjem izdanem zvezku pa je jugoslovanskim zgodovinarjem še uspelo napisati geslo Jugoslavija.

Največji in najambicioznejši projekt jugoslovanske historiografije je bila Zgodovina narodov Jugoslavije, ki so jo začeli pripravljati leta 1949 na pobudo Sveta za znanost in kulturo FLRJ s prvotno ambicijo, da bi napisali učbenik za srednje šole. Projekt je v času, ko je bila Jugoslavija še centralizirana, vodila posebna vladna komisija in leta 1953 je izšla prva, nato pa leta 1959 še druga knjiga. Knjigi sta zaobsegli čas do konca 18. stoletja. Delo je bilo nato prekinjeno zaradi globokih nesoglasij med zgodovinarji, ki so delali na tretji knjigi, še posebej zaradi nesoglasij med hrvaškimi in srbskimi zgodovinarji.⁷

Vzrok za razhajanja so bila predvsem različna vrednotenja nacionalnih gibanj v 19. in 20. stoletju, vrednotenja jugoslovanske ideje pri posameznih narodih, nastanka modernih jugoslovanskih narodov in nastanka Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev. Leta 1985 so prizadevanja za nadaljevanje Zgodovine narodov Jugoslavije (v naslovu so dodali tudi "narodnosti") oživila in doživela politično podporo (sklep, da je treba delo nadaljevati je bil med drugim sprejet na 13. kongresu ZKJ leta 1986). Podpisan je bil samoupravni sporazum o financiranju projekta. Ambicije so bile velike, celo do pričakovanj, da naj bi delo pri projektu celo "revolucioniralo znanstveno organizacijo in znanstveno delo."⁸ Projekt pa je zastal že v začetni fazi, saj so se razhajanja med zgodovinarji medtem še poglobila. Prejšnjim spornim temam so se pridružile še nove, ki jih v začetku šestdesetih let zgodovinarji niti niso upali načenjati (vprašanje državljanske vojne, revolucije, mednarodnih odnosov v novi Jugoslaviji ipd.).⁹ Nekateri zgodovinarji so v nadaljevanju dela videli tudi priložnost, da se v historiografiji na prvo mesto - kot "epohalno zgodovinsko dejanje" - postavi nastanek enotne jugoslovanske države (1918), medtem ko se "notranji" problemi (nerešeno nacionalno vprašanje, politična ureditev ipd. - op. p.) ne bi smeli enačiti s tem velikim zgodovinskim dejanjem. Zato naj bi se delo od četrte knjige dalje tudi preimenovalo v "Zgodovino Jugoslavije in njenih narodov in narodnosti."¹⁰

Leta 1963 je izšel Pregled zgodovine zveze komunistov Jugoslavije v eni knjigi, z ambicijo, da

in Informacija o aktuelnim problemima nastave istorije, istorijske nauke i djelovanja Saveza istoričara Jugoslavije, JIČ leto XXII, št. 1-2, Beograd 1987, str. 238-254.

⁸ Josip Hrvatin, *Aktuelni problemi istorijske nauke, Rasprava na predsedništvu Savezne konferencije SSRNJ (II), JIČ letnik XXII, št. 3, Beograd 1987, str. 195.*

⁹ *Predvideno je bilo, naj bi delo izšlo v šestih delih s krajšo sintezo (dve knjigi) v tujih jezikih. Nekateri vidni zgodovinarji (npr. Branislav Đurđević) so temu nasprotovali in se zavzemali zgolj za dvodelno zgodovino tudi v jugoslovanski inačici (en del naj bi obravnaval obdobje do leta 1918 in drugi del po letu 1918). To so utemeljevali s tem, da pred letom 1918 pravzaprav ni jugoslovanske zgodovine pač pa le "predzgodovina" Jugoslavije, to je skupek zgodovine posameznih narodov, potem z argumentom, da je dvodelni projekt še obvladljiv, obširen šestdelni projekt pa bi se zelo zavlekel, jugoslovanska družba pa da v razmerah politične in mednarodne nestabilnosti čimprej potrebuje sintetično delo o skupni zgodovini.*

¹⁰ Branko Petranović, *razprava na seji predsedstva zvezne konference SZDL, 15. januarja 1987, JIČ letnik XXII, št. 3, Beograd 1987, str. 217.*

⁵ *Zemlja bez "istorije", Nin, 8. 2. 1987, str. 22-24.*

⁶ *Glavni temi zadnjega posvetovanja sta bili: "Procesi zgodovinskega približevanja jugoslovanskih narodov in narodnosti" in "Položaj pouka zgodovine v šolskem sistemu SFRJ v primerjavi s položajem tega predmeta v šolskih sistemih evropskih držav in ZDA." Za obravnavo problematike pouka zgodovine v šolah je sicer Zveza zgodovinarjev Jugoslavije leta 1972 ustanovila Stalno jugoslovansko komisijo za napredek pouka zgodovine. Komisija je v imenu zveze organizirala jugoslovanske simpozije o pouku zgodovine v šolah.*

⁷ Branislav Đurđević: *Na zastarelim stranputicama (prvi del), JIČ letnik XXIII, št. 1-2, str. 162-164, Beograd 1988*

jugoslovanski zgodovinarji v prihodnjih letih pripravijo večdelno zgodovino ZKJ. Novo delo ja na pobudo predsedstva CK ZKJ začelo nastajati konec sedemdesetih let. Delo je bilo zastavljeno zelo široko, z ustanovitvijo znanstvenih skupin za posamezna obdobja in mrežo sodelavcev po vseh republikah. Delo so koordinirale posebne komisije za zgodovino pri republiških centralnih komitejih in zgodovinska komisija pri CK ZKJ. Na koncu je leta 1986 izšla le ena, niti ne preveč obsežna knjiga (416 strani v slovenski izdaji) v jezikih vseh narodov Jugoslavije in z naslovom *Zgodovina zveze komunistov Jugoslavije*. Pri pripravi knjige so do izraza prihajali ideološki in mednacionalni spori, močan je bil vpliv politike na nastajanje in vsebino knjige (na besedila je pripombe dalo več kot 250 bivših in aktivnih politikov, obseg pripomb pa je nekajkrat presegel obseg avtorskega besedila). Knjiga, ki je bila v javnosti sprejeta kot "uradna" zgodovina jugoslovanske komunistične partije je komajda še lahko izšla, saj so bili pogledi na zgodovino že tako različni, da je bil za dosego konsenza potreben močan politični pritisk in tudi "kupčevanje" glede vsebine. Zato so jo nekateri zgodovinarji označevali za "partijski priročnik, ki...zaostaja celo za posameznimi individualnimi deli."¹¹ Načrtovana večdelna zgodovina ZKJ seveda potem ni nikoli izšla, prav tako pa ne monografije o zgodovini komunističnih partij po republikah. Edini, ki je še v osemdesetih letih raziskoval zgodovino Jugoslavije kot celote (vendar le obdobje narodnoosvobodilne borbe) je bil Vojno-historijski institut JNA. Institut je nastal v času Informbiroja z ambicijo prikazati resnico o narodnoosvobodilnem boju v Jugoslaviji, v naslednjih desetletjih pa je izdal več kot 140 zvezkov dokumentov.

Med večjimi skupnimi vsaj delno uresničeni projekti velja poleg nekaterih zbirk virov (zvezki zgodovinskega arhiva KPJ s partijskimi dokumenti so npr. začeli izhajati že leta 1949) omeniti izdajanje zbranih del Josipa Broza - Tita, ki so v srbohrvaški izdaji izšla v dvajsetih knjigah, časovno pa je zbirka segla do junija 1944, čeprav naj bi zaobjela tudi povojno obdobje. Tudi izdajanje zbranih del se je - podobno kot zgodovina ZKJ - začelo na politično pobudo.¹² Od podobnih projektov je bila uresničena le zbirka zbranih del Borisa Kidriča, medtem ko je

bila priprava zbranih del Edvarda Kardelja prekinjena v začetni fazi.

Zveza zgodovinarjev Jugoslavije je od leta 1955 dalje za vsaki drugi svetovni kongres zgodovinarjev izdajala obširno bibliografijo, najprej v angleškem in francoskem, nato samo v angleškem jeziku. Za svetovni kongres v Stuttgartu leta 1985 bibliografije zveza že ni več pripravila, formalno zaradi pomanjkanja denarja, tako da so v celoti izšli trije zvezki (zadnji, najobsežnejši leta 1975). Jugoslovanski zgodovinarji so sodelovali v raznih bilateralnih komisijah, pri čemer kaže zlasti opozoriti na delo slovenskih zgodovinarjev v avstrijsko - jugoslovanski in italijansko - jugoslovanski komisiji, ki so nastopali strokovno suvereno in povsem enakopravno s svojimi italijanskimi in avstrijskimi kolegi.

Historiografske šole in metodološka razhajanja

Jugoslovansko zgodovinopisje je bilo preveč heterogeno, premajhno in tudi premalo razvito, da bi lahko ustvarilo svojo "zgodovinsko šolo" (analogno nemški, francoski ali anglosaksonski historiografiji). Čeprav množica okroglih miz in razprav v vsem povojnem obdobju, še posebej pa v osemdesetih letih, na prvi pogled vzbuja vtis, da so se jugoslovanski zgodovinarji veliko ukvarjali s teoretičnimi vprašanji zgodovinopisja, pa je poglobljenih študij, ki bi zdržale kritično analizo, le malo. Posamezniki ali skupine zgodovinarjev, ki pa so bile v manjšini, so se nagibale k tej ali oni od "velikih" evropskih usmeritev. Pod vplivom francoskega zgodovinopisja (analistov in Fernanda Braudela) so bili npr. slovenski pa tudi tudi nekateri drugi zgodovinarji, zlasti zagrebška zgodovinarka Mirjana Gros, ki je že od konca sedemdesetih let občasno ostro polemizirala z najvidnejšim zagovornikom marksistične zgodovinopisne šole, sicer Vojvodincem Branislavom Đurđevićem.¹³ Vendar oznake "ljubljanska", "zagrebška" ali "beograjska" zgodovin-

¹² Sklep o izdajanju Titovih zbranih del je sprejelo predsedstvo ZKJ maja 1972, ob Titovi sedemdesetletnici.

¹³ Glej npr. Mirjana Gros: *Je li historija društvena ili prirodno-historijska nauka*, Časopis za suvremenu povijest I, Zagreb 1978, str. 112; Mirjana Gros: *Dva nespojitva svijeta*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu XVI, št. 17, str. 320, Sarajevo 1980; Mr. Dubravka Stajić: *Metodološki problemi savremene istorije* (Saopštenje sa Okruglog stola održanog 17. i 18. decembra 1985 godine u Beogradu, JIC letnik XXII, št. 4, Beograd 1987, str. 145-149).

¹¹ Dr. Zlatko Čepo: *Opake besjede gospode akademika*, Danas 14. 10. 1986, str. 25.

ska šola veljajo bolj ali manj za zgodovinopisje, ki se je začelo že pred drugo svetovno vojno in se potem ohranilo na vseh treh fakultetah še v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni.¹⁴

V povojnem obdobju v jugoslovanskem zgodovinopisju so torej opazni vplivi t.i. "strukturalne zgodovine moderne francoske šole", potem t.i. "tradicionalne zgodovinske šole" ali "meščanskega zgodovinopisja" kot so ga tudi označevali (to je pozitivistične ali "dogodkovne" zgodovine) in pa - kot najmočnejše - marksistične zgodovinske šole, ki je v osnovi vztrajala pri zgodovinskem determinizmu, to je teoriji o "naravnih zakonitostih družbenega razvoja".¹⁵ Precej šibkejši, čeprav ne čisto neopazen je bil vpliv anglosaksonskega načina pisanja, ki ga je med prvimi vnašal Vladimir Dedijer (pogosto brez posebnega občutka za zgodovinske vire in tudi za zgodovinsko resnico, kar so mu kritiki mnogokrat oponesli).

Seveda gre pri tej delitvi za poenostavitve, saj navedene usmeritve niti v izvirniku niso bile enovite, nasploh pa se je evropsko zgodovinopisje vsaj od šestdesetih let dalje močno razdrobilo in odmaknilo od tradicionalnih šol. Tudi razmere po posameznih jugoslovanskih republikah so bile močno različne. Nekatere od navedenih smeri so se v jugoslovanski inačici tudi prepletale, včasih na nenavaden način. Branišlav Đurđev je npr. v polemikah s "strukturnalisti" povezoval marksistično zgodovinopisje z "dogodkovno" zgodovino, čeprav so v prvih povojnih letih ravno marksisti energično zavračali pozitiviste. Đurđev je menil, da je strukturalna zgodovina uporabna le za predkapitalistična obdobja, medtem ko sodobne zgodovine, zlasti pa zgodovine jugoslovanskih narodov ni mogoče

obravnavati drugače kot z marksističnimi metodami in "dogodkovnim" pristopom.¹⁶

Tudi prevladujoča marksistična zgodovinopisna šola je bila precej heterogena in je segala od neposrednega servisiranja politike in ideologije na zelo nizki ravni do visokih dosežkov zgodovinarjev, ki so bili v stalnem stiku s procesi v evropski in svetovni historiografiji in ki so marksizem jemali kot enega od možnih metodoloških prijemov ne pa absolutno in edino zveličavno resnico. Zato ni bilo nič nenavadnega, če so nekateri avtorji s sklicevanjem na marksistično historiografijo poudarjali predvsem razredni pristop in branili revolucionarne ukrepe ter monopolno vlogo komunistične partije, drugi so v istem imenu zagovarjali srbski hegemonizem ali prizadevanja po ustvarjanju enega (socialističnega) jugoslovanskega naroda, tretji poudarjali predvsem nacionalno noto v zgodovinopisju, četrti pa iskali simbiozo v razrednem in nacionalnem. Kljub tem paradoksom (ali prav zaradi njih) pa sta relativno velik pluralizem in odprtost v svet gotovo značilnosti, ki jugoslovansko historiografijo (ali vsaj njene dele) bistveno razlikujeta od historiografije v vzhodnoevropskih državah.

Obdobja v jugoslovanski povojni historiografiji

Glede na različne razmere po republikah in pokrajinah, je periodizacija posameznih obdobj v razvoju jugoslovanske historiografije zelo otežkočena, zato jo lahko označimo le približno.¹⁷

¹⁴ Za beograjsko univerzo sta bili značilni bizantologija pod vodstvom Georgija Ostrogorskega in medievistika pod vodstvom Jorja Tadića in Mihajla Dinića. V Zagrebu je kritično medievistično šolo ustanovil Ferdo Šišić, medtem ko je Jaroslav Šidak izobrazil skupino zgodovinarjev za novejšo lirvaško zgodovino. Ljubljansko zgodovinsko šolo sta predstavljala Milko Kos in Fran Zwitter. V Ljubljani je že zelo zgodaj, leta 1947 Metod Mikuš ustanovil tudi katedro za zgodovino druge svetovne vojne.

¹⁵ Marksističnemu zgodovinopisju so nasprotniki v osemdesetih letih zlasti očitali, da je omejeno in spolitizirano, ker s svojim delom nekritično hvali revolucijo in s tem podpira zvezo komunistov v njeni oblastni poziciji, da se drži preživele teze o avantgardnosti delavskega razreda, zanemarlja pa vlogo drugih slojev in da piše zgodovino zmagovalcev.

¹⁶ To se npr. da razbrati iz njegovega članka "Na zastarelim stranputicama", JIČ letnik XXIII, št. 1-2, Beograd 1988, str. 163-175. Podobno stališče je zastopal Bogumil Hrabak, ki se je pri tem skliceval na kongres zgodovinarjev v Frankfurtu: "Otrežnenje onih koji su za potpuno isključenje deskriptije u istoriji nastalo je na poslednjem medunarodnom kongresu u Frankfurtu (1985) kad su upravo marksisti bili za zadržavanje nužne deskriptije, kako bi se dala kauzalna i druga potrebna objašnjenja." (Mr. Dubravka Stajić: Metodološki problemi savremene istorije, saopštenje sa Okruglog stola održanog 17. i 18. decembra 1985 godine u Beogradu, JIČ letnik XXII, št. 4, Beograd 1987, str. 145-149).

¹⁷ Makedonska historiografija ni imela niti zgodovinarjev niti ustreznih institucij in si je po vojni vse morala šele izgraditi (decembra leta 1944 je bilo v Makedoniji le okrog 1000 ljudi z več kot srednjo izobrazbo, med njimi le 150 s končano fakulteto, tri desetletja kasneje pa je Makedonija imela že vse najvišje izobraževalne in raziskovalne institucije vključno z akademijo zna-

Temeljna značilnost prvega povojnega obdobja je bilo konstituiranje marksističnega zgodovinarstva.¹⁸ Prva generacija marksistično usmerjenih zgodovinarjev so bili večinoma priučeni ali dodatno šolani partizanski kadri. Na hitro so bili za razne ravni izobraževanja, tudi fakultete, prevedeni sovjetski učbeniki. Posebna veja zgodovinarstva je postalo preučevanje zgodovine delavskega gibanja, komunistične partije in razrednih bojev. To preučevanje je bilo v metodi dela dokaj izolirano in preučevanih tem običajno ni postavljalo v širši družbeni kontekst. Kljub tem spremembam pa se je, kot je leta 1987 ugotavljal dr. Janko Pleterški, nadaljevala tudi kontinuiteta "meščanskega" zgodovinarstva, le da za preučevanje zgodovine starejših obdobj.¹⁹ V Sloveniji je npr. leta 1954 začela izhajati Zgodovina slovenskega naroda (v petih delih) dr. Boga Grafenauerja, leta 1955 pa Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja dr. Milka

nosti, objavljenih pa je bilo več tehničnih sintetičnih del o makedonski zgodovini. Stanje na Kosovu je bilo še slabše in albanska historiografija se je začela oblikovati šele v sedemdesetih letih, potem, ko je bila konec šestdesetih ustanovljena univerza v Prištini in se je na hitro izšolala prva domača generacija intelektualcev. Podobno velja za črnogorsko in bosansko historiografijo (z izjemo balkanoloških študij), medtem ko so hrvaška, slovenska in srbska imele daljšo in dokaj močno tradicijo.

¹⁸ Prvi zvezek hrvaškega Historijskega zbornika iz leta 1948 postavlja zgodovinarjem kot tri najvažnejše naloge: osvajanje marksizma-leninizma oz. zgodovinskega materializma in dialektičnih metod, potem usmeritev pozornosti na preučevanje bližnje preteklosti v kateri ima sedanost svoje neposredne korenine in tretjič, izogibanje takih tem pri raziskovanju zgodovine jugoslovanskih narodov, ki bi govorile o njihovitih konfliktnih oz. afirmacija jugoslovanskega "zajedništva." Vendar je v uvodniku (z izborom raznih citatov v redakciji Jaroslava Šidaka) tudi jasno nakazano, da zgodovinarji ne želijo sprejeti vulgarni marksizem, kakršen je prežemal sovjetsko historiografijo in kakršen je bil izvožen v vzhodnoevropske države. "Čiščenje" nacionalnih historiografij v prid krepitve braistva in enotnosti pa naj bi pomenilo le, da se ne upošteva interpretacij, ki so nastale predvsem pod vplivom fašizma. (Nikša Stančić: *Plođovi i ožiljci*, *Vjesnik*, Zagreb 15. 2. 1991).

¹⁹ "Brez večjih osebnih prelomov je na fakultetah in akademijah z novimi elanom nadaljevalo delo poklicno akademsko zgodovinarstvo, ki si je prizadevalo ohraniti svojo znanstveno raven... Če govorimo o zgodovini XX. stoletja, je vpliv meščanskih koncepcij v jugoslovanskem zgodovinarstvu še do nedavna obstajal v glavnem v mejah tem, ki zadevajo meščansko družbo do leta 1918. Manj se je ta vpliv izražal v temah zgodovine jugoslovanske države med obema vojnama, medtem ko se je čas narodnoosvobodilne vojne in revolucije obravnaval z meščanskega vidika takorekoč samo v tujini." (Janko Pleterški: *Različna pisanja zgodovine in Zgodovina je zgodovina zmagovalcev*, Delo 21. in 28. 2. 1987)

Kosa. Oba pisca sta pripadala katoliškemu krogu, čeprav je pri Grafenauerju kot enem redkih slovenskih zgodovinarjev, ki se je ukvarjal tudi s teorijo zgodovinarstva (Struktura in tehnika zgodovinske vede, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1960) opazen tudi precejšen vpliv marksističnega zgodovinarstva.²⁰

V času spora z informbirojem je bilo jugoslovansko zgodovinarstvo "monolitno enozvočno" in v funkciji dokazovanja pravilnosti jugoslovanskega stališča, v boju "za resnico o narodnoosvobodilnem boju narodov in narodnosti Jugoslavije, za resnico o ideji in praksi narodnoosvobodilne fronte, za resnico o vodilni in navdihujoči vlogi ter o zgodovinskem dejanju Komunistične partije Jugoslavije."²¹

V začetku šestdesetih let je bilo v jugoslovanskem političnem vrhu konec idejne in politične monolitnosti, sredi šestdesetih let je bila ovržena teza, da je socializem v Jugoslaviji načelno rešil nacionalno vprašanje enkrat za vselej, konec šestdesetih let pa se je začela federalizacija države. Politično močno podpirane teorije o nastajanju enega socialističnega jugoslovanskega naroda oz. v blažji inačici o enotni jugoslovanski socialistični kulturi s tem še niso izgubile na pomenu. Zato je bilo zgodovinarstvo občasno še naprej pozivano, naj išče in obravnava tisto, kar je jugoslovanske narode v preteklosti združevalo ne pa razločevalo oz. ustvarjalo konflikte med njimi. Dejanski procesi v zgodovinarstvu pa so šli v smeri političnih sprememb, to je krepitve položaja republik in so poudarjali nacionalne individualnosti. Politika in zgodovinarstvo sta si na prehodu iz šestdesetih v sedemdeseta leta v nekaterih okoljih začeli podajati roko ne več na razredni, pač pa nacionalni osnovi. Po porazu nacionalnih in liberalnih gibanj v začetku sedemdesetih let so bili nekateri zgodovinarji (zlasti hrvaški in albanski) obtoženi, da so s svojimi deli razvijali izkrivljeno zgodovinsko zavest in spodbujali v nacionalno evforijo, ki je pripeljala do nacionalnih uporov (na Kosovu leta 1968, na Hrvaškem v t.i. "maspoku" leta 1971).

Vzporedno je bil opazen še en trend: premik od obravnave starejših obdobj k novejšim, še zlasti favorizirana pa sta bila preučevanje zgo-

²⁰ Več o tem glej Oto Luthar, *Med kronologijo in fikcijo*, ZPS, Ljubljana 1993.

²¹ Janko Pleterški: *Različna pisanja zgodovine in Zgodovina je zgodovina zmagovalcev*, Delo 21. in 28. 2. 1987).

dovine delavskega gibanja in narodnoosvobodilne vojne v sami stroki, še bolj pa v "amaterski" publicistični in spominski produkciji. Težnjo "po zoževanju problematike na vprašanja zanimiva za vsakodnevno politiko in čas, ki ostaja v neposrednem območju revolucije" (kot je to označil Peter Vodopivec) je del zgodovinopisja približal apologetiki.²² Ta trend se je začel že v šestdesetih letih, v sedemdesetih pa je dosegel višek. Po porazu "liberalne" struje v zvezi komunistov je zmagovalna struja hotela utrditi oblastno pozicijo tudi s sklicevanjem na revolucionarno izročilo in z dokazovanjem revolucionarne kontinuitete, pri čemer je imelo pisanje o zgodovini, proslavljanje raznih obletnic in poimenovanje ulic po revolucionarjih pomembno vlogo. Razen tega je bil standard v Jugoslaviji tedaj relativno visok, v proračunih pa dovolj sredstev za razne subvencije.

Konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let so si bili jugoslovanski zgodovinarji že odkrito v laseh, spori so potekali zlasti med hrvaškimi, albanskimi in srbskimi zgodovinarji, bosanski pa so se za eno ali drugo stran opredeljevali glede na nacionalno pripadnost. Že po obračunu z "liberalizmom" in nacionalnimi gibanji po posameznih republikah v začetku sedemdesetih let (1972) so štirje znani jugoslovanski zgodovinarji Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić in Vladimir Dedijer napisali knjigo *Istorija Jugoslavije*. Način, na katerega sta Ekmečić in Dedijer obravnavala nacionalno vprašanje, zlasti hrvaško srbske odnose in vprašanje jugoslovanstva, je izzval do tedaj najbolj ostro polemiko v jugoslovanskem zgodovinopisju. Knjiga je sprožila globok, nikoli poravnani spor med beograjskimi, sarajevskimi in zagrebškimi zgodovinarji, nekateri pisci pa so jo preprosto označili za "politični pamflet".²³ Ta spor pa je bil v sedemdesetih letih vendarle bolj izjema kot pravilo saj je politika mednacionalne spore (tudi historio-grafske) uspela za silo potlačiti.

Osem historiografij v osemdesetih - "angažirano" zgodovinopisje ali zgodovina kot predmet političnih bojev

Problemi, povezani z obravnavo skupne preteklosti jugoslovanskih narodov, so se v osemdesetih letih preselili skorajda v čisto politiko. Politične elite v posameznih republikah so skozi vrednotenje preteklosti skušale utrditi svojo pozicijo in svojo vizijo preureditve jugoslovanske družbe. Vse, kar je bilo povezano z vrednotenjem preteklosti: umetniška dela, spomini, feljtonistika ali "prava" zgodovinopisna dela, je postalo predmet polemik, zaradi česar se je meja med strokovnim zgodovinopisjem in bolj poljudnimi žanri zabrisala, zgodovinopisna stroka pa vedno bolj politizirala in zapirala v republiške meje.²⁴ "Kadar se cela zgodovina hoče napisati z določenih, medsebojno nasprotnih pozicij, to postane del politične borbe v Jugoslaviji", je leta 1985 zapisal avtor *Istorije SFRJ* dr. Dušan Bilandžić.²⁵ Osemdeseta leta v Jugoslaviji so bila boj za interpretacijo preteklosti ("videli bomo kaj se bo zgodilo v preteklosti" je tedaj zapisal srbski novinar, sedanji minister za informiranje, Aleksandar Tijanić). Toliko knjig, strokovnih razprav, publicističnih del, časopisnih člankov, raznih okroglih miz, radijskih, televizijskih in drugih debat z zgodovinopisno vsebino ni izšlo oz. ni bilo v nobenem desetletju prej, morda pa ne celo v vseh skupaj.²⁶ V tej ihti je bila prihodnost praktično pozabljena in ni presenetljivo, da nihče od jugoslovanskih zgodovinarjev ni napovedal razpada Jugoslavije.

Krivulja obravnave zgodovinskih tem se je začela vzpenjati leto ali dve po Titovi smrti. Pred tem je še vladalo nekakšno pietetno zatišje, zbiranje sil, potem pa se je kar usulo in "zgodovinopisna nevihta" se je sprevrgla v vztrajen in ne-

²² Peter Vodopivec: *Poizkus opredelitve razvoja slovenskega zgodovinopisja z vidika odnosa zgodovina - ideologija*, *Problemi*, Ljubljana 1984, št. 12, str. 9.

²³ Dušan Plenča: *Povijest - znanost ili diverzija?*, *Vjesnik* u sredi, 4. 7. 1973, str. 20-21.

²⁴ Le redki jugoslovanski zgodovinarji so se raziskovalno ukvarjali z zgodovino drugih narodov. Še posebej to velja za srbske zgodovinarje, pri katerih je bila ovira tudi neznanje jezikov drugih jugoslovanskih narodov. Zaradi tega je bil za srbske zgodovinarje veliko presenečenje prodor mlade albanske historiografije v sedemdesetih letih, ki je (sicer pogosto usmerjena nacionalno romantično in tudi z zamolčevanjem enih in poudarjanjem drugih dejstev) začela rušiti srbsko predstavo o Kosovu, obenem pa zgodovinsko utemeljiti pravico Albancev na Kosovu do samoodločbe vključno z odcepljivanjem.

²⁵ Dušan Bilandžić: *Predrasude povijesti*, *Vjesnik* 9. 11. 1985, str. 6.

²⁶ Celovitega pregleda nad vso jugoslovansko časopisno in drugo historiografsko produkcijo, ki gre v osemdesetih letih v stotine člankov, si zaradi razpada države in pomanjkljivosti dokumentacij ni mogoče ustvariti. Za ilustracijo lahko povem, da sem pri pisanju pričujočega prispevka upošteval približno 150 časopisnih in revijalnih člankov (dostopnih v Sloveniji) o tistih temah, ki so bile najbolj v ospredju polemik.

pretrgan dež, ki je ponehal šele v začetku devetdesetih. Najbolj intenzivne so bile polemike od srede osemdesetih let do leta 1988, ko se je oblikoval odnos posameznih narodov do bodočnosti Jugoslavije in so nastajali nacionalni programi (1986 program memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti, leta 1987 slovenski nacionalni program, objavljen v Novi reviji). Po prvih večstrankarskih volitvah po posameznih republikah (1990) je zgodovina svojo politično funkcijo kar zadeva Jugoslavijo izgubila, še vedno pa je ostala pomemben dejavnik v političnih bojih znotraj posameznih republik. Komunikacije med jugoslovanskimi zgodovinarji so se (razen redkih osebnih vezi) pretrgale že prej. Vsaj od leta 1988 dalje je bila misel na organizacijo kakšnega pomembnejšega vsejugoslovanskega srečanja popolna utopija. Zveza zgodovinarjev Jugoslavije je po kongresu v Prištini (1987) potihem zamrla in je ni spremljala javna polemika tako kot razpad nekaterih drugih zveznih institucij (npr. Zveze književnikov Jugoslavije).

Čeprav je bilo spornih tem ogromno in so bile zelo raznolike, zajemale pa so tudi različna zgodovinska obdobja (vendar s poudarkom na novejši zgodovini), pa sta povsem jasno prepoznavni dve "ciljni" točki polemik.²⁷ Prvo - vprašanje (socialistične) družbene ureditve - je bilo problematizirano skozi kritiko revolucije. Drugo - vprašanje mednarodnih odnosov v Jugoslaviji - je bilo problematizirano skozi kritiko jugoslovanskega (kon)federalizma.

V začetni fazi konfliktov je postal "objekt" obravnave zlasti Josip Broz - Tito, ki je bil kot vodja revolucije in glavni kreator poveljne jugoslovanske ureditve simbol obeh spornih točk. Rušenje Titovega mita je začel njegov uradni biograf Vladimir Dedijer, ki je v tretjem delu "Prispevkov za biografijo Josipa Broza - Tita" objavil mešanico dokumentov, spominov in tudi nepreverjenih zgodb, ki so zadevale tako Titovo

zasebno življenje, kot vprašanje revolucionarnih ukrepov in mednarodnih odnosov.²⁸ Dedijer (ki mu je bolj kot za takšen ali drugačen politični koncept šlo za lastno promocijo) v tej knjigi še ni konsistentno načenjal obeh spornih vprašanj (je pa to storil v nekaterih kasnejših), pa tudi v ocenjevanju Tita ni šel tako daleč, kot nekateri drugi pisci, ki so Tita preprosto proglasili za "poslušnega špijona Kominterne".

Knjiga, ki je dejansko načela ideološko strukturo oblasti v Jugoslaviji, je bilo delo beograjskih sociologov Vojislava Koštunice in Koste Čavoškega Stranački pluralizam ili monizam (1983), v katerem sta avtorja opisala poveljni prevzem oblasti s strani komunistične partije, pri čemer sta upoštevala zlasti srbsko videnje problema.²⁹

Drugo vprašanje, to je problem ureditve mednarodnih odnosov v Jugoslaviji, se je odprlo ob objavi knjige Veselina Đuretića Zavezniki in jugoslovanska vojna drama. Knjiga (ki je bila proglašena za "prvorazredno historiografsko provokacijo") je sicer imela za namen rehabilitacijo četništva. Đuretić je v njej problematiziral tudi vprašanje revolucije in državljanske vojne. Del knjige pa je bil namenjen tudi dokazovanju, da drugo zasedanje protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) 29. novembra 1943 v Jajcu, na katerem je bila ustanov-

²⁸ Kritični zapisi o Titu so oblasti spodbudili, da so sprejele zakon o zaščiti imena in dela Josipa Broza - Tita, ustanovljen je bil tudi poseben odbor, ki naj bi se ukvarjal s tem (podobno tudi z zaščito drugih mrtvih revolucionarjev). Slovenski zgodovinar dr. Dušan Biber je nato tronično predlagal, naj bi ustanovili kar odbor za zaščito revolucije.

²⁹ "Meščanska" interpretacija odnosov v Kraljevini Jugoslaviji ter vrednotenje narodnoosvobodilnega boja in revolucije se je sicer v posameznih delih pojavila že v sedemdesetih letih (prej je bila značilna le za pisanje emigrantskih piscev, katerih dela so ilegalno prihajala v Jugoslavijo). Meščanski pisci so v svojem pisanju negirali "plemenite" cilje revolucije, predstavljali narodnoosvobodilni boj kot državljansko vojno, dejavnost KPJ pa kot slepo poslušnost Kominterni in boj za oblast. Ta boj naj bi KPJ (označena za stalinistično partijo) dobila le zaradi spleta okoliščin in "makijavelizma", z izvedbo revolucije pa naj bi jugoslovansko družbo vrnila v absolutizem 18. stoletja (to tezo je razvijal npr. Ljubomir Tadić v knjigi Tradicija i revolucija, ki je izšla na začetku sedemdesetih let). Pomemben element pisanja je bila tudi rehabilitacija kvislinških in kontarrevolucionarnih sil. To pisanje je imelo določen vpliv tudi na marksistično zgodovinsko pisanje, saj je le-to vsaj deloma načelo nekatere problematične teme (npr. poboj kvislingov po drugi svetovni vojni ali t.i. "leva gibanja" (obračun z domnevnimi razrednimi nasprotniki) v Črni gori leta 1942, pa tudi drugod.

²⁷ Med konkretnimi temami, ki so povzročala razhajanja, so npr. obstoj posameznih narodov (črnogorskega, makedonskega in muslimanskega), osvobodilni ali okupatorski značaj balkanskih vojn, t.i. bujanska konferenca konec leta 1943 (na kateri so se albanski delegati izrekli za priključitev Kosova in Metohije k Albaniji), nastanek Kraljevine SHS, vprašanje oborožene vstaje, državljanske vojne, ustanovitve federalne države. Iz poveljne zgodovine pa spor z Informbirojem, obračun z Džilasom, brtovski plenum 1966 (obračun z Aleksandrom Rankovićem kot glavnim nosilcem jugoslovanskega centralizma), množična nacionalna in "liberalna" gibanja leta 1971 in še vrsta drugih tem.

ljena druga (federalna) Jugoslavija, ni ustrezno rešilo srbskega vprašanja. Z napačnim tolmačenjem teh sklepov naj bi se po piščevem mnenju kasneje začel tudi proces dezintegracije Jugoslavije. Seveda ni bilo naključje, da je bila ob svečani promociji Đuretićeve knjige v srbski Akademiji znanosti in umetnosti prvič omenjena tudi zahteva po t.i. tretji Jugoslaviji (povrnitvi na nekdanjo centralistično ureditev).³⁰

Medtem, ko je pri kritiki (in obrambi) revolucije v vseh sredinah obstajalo določeno sozvočje je praktično do konca osemdesetih let, pa so se sredi osemdesetih let nasprotujoče si pozicije nacionalnih historiografij že popolnoma izkristalizirale. Leta 1985 so izšla tri historiografska dela, ki so zbudila veliko pozornosti in so bila v različnih sredinah dočakana zelo različno, pač v znamenju gesla "kakršno koli izjavo daste danes, bodisi o zgodovini, bodisi o čemerkoli, vnaprej veste, da bo vaša sodba v nekaterih sredinah dočakana z aplavzom, v drugih pa na nož."³¹ Šlo je za knjige Dušana Bilandžića *Istorija SFRJ*, Janka Pleterskega *Nacije, Jugoslavija, revolucija in Branka Petranovića ter Momčila Zečevića Jugoslavija 1918-1984* (zbirka dokumentov). Bilandžić je bil obtožen, da Srbom pripisuje težnje po redefiniranju Jugoslavije, Petranović in Zečević, da sta z izborom in krajšavami dokumentov skušala prikazati srbski pogled na nastanek in razvoj Jugoslavije, Pleterski pa je bil kritiziran zaradi teze o "mnogonacionalni revoluciji" (vsak posamezen narod v Jugoslaviji je med vojno pod vodstvom delavskega razreda kot vodilne politične sile izbojeval temeljno politično bitko sam, na svoj način, s svojimi močmi in svojimi specifičnimi problemi). Tej tezi se je ostro uprl Petranović, zaradi česar je med obema zgodovinarjema prišlo do polemik (prvič sta sicer polemizirala že dve leti prej, 1983 ob izidu Petranovićeve knjige *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji*). V polemiko s Petranovićem se je najprej na okrogli mizi v beograjskem Inštitutu za sodobno zgodovino nato pa tudi v časopisih konec leta 1985 spustil tudi dr. Dušan Biber. Biber (sicer oster kritik poskusov rehabilitacije četništva in velikosrbstva) je nasprotoval Petranovićevi tezi, da so bili četniki tudi antifasisti.³²

Ključen pa ni bil "slovensko - srbski" historiografski spor, ki je služil bolj za ogrevanje.³³ Ključen je postajal hrvaško srbski spor, ki je z občasnimi izbruhi v prvi polovici osemdesetih let tlel že dalj časa, čeprav največkrat zavil v ideološke konflikte. Srbski in črnogorski zgodovinarji (npr. Velimir Terzić v knjigi *Slom kraljevine Jugoslavije*) so lansirali tezo, da je hrvaški narod leta 1941 izdal Jugoslavijo (tej tezi je javno nasprotoval hrvaški zgodovinar dr. Ljubo Boban). Na osnovi takih tez je del zgodovinarjev zahteval, da zgodovinopisje razišče in dokaže "obstajanje kontinuitete med nacionalističnimi in separatističnimi gibanji in organizacijami, ki so si prizadevale razbijati Jugoslavijo med svetovnimi vojnami in današnjimi nacionalizmi."³⁴

V nekaterih drugih delih (članek Vasilije Krešića *O genezi genocida nad Srbima v Književnih novinah* 15.9. 1986) je bila postavljena teza o genocidnosti Hrvatov, ki da izvira še iz 16. in 17. stoletja, ne pa "samo" iz časov Pavelićeve NDH. To je pomenilo stopnjevanje historiografske vojne med hrvaškimi in srbskimi zgodovinarji (vsak je pisal seveda v svojih revijah in časopisih) vse do začetka prave vojne in še čez.³⁵ Le redki srbski zgodovinarji - med njimi brez dvoma na prvo mesto sodi dr. Latinka Perović - so v zvezi z Jugoslavijo zastopali (kon)federalistično stališče.

Politika in zgodovinopisje

"Spustitev psa z verige", kot je navzkrižno obstrelejanje z zgodovinopisnimi temami označil

³³ *Tudi slovensko - srbski spor sicer ni bil nepomemben, še zlasti, ker so ga v Srbiji povezovali s slovensko podporo Albancem. V Sloveniji je v osemdesetih letih izšlo nekaj knjig o Kosovu in Albancih, ki so bile za srbske zgodovinarje, še bolj pa politike, sporne; eden od kosovskih zgodovinarjev pa je (z za Srbe prav tako spornimi tezami) doktoriral na zgodovinskem oddelku ljubljanske Filozofske fakultete.*

³⁴ *Agonija učiteljice življenja (pogovor s prof. dr. Mitomirjem Dašićem, predsednikom Zveze zgodovinarjev Jugoslavije, objavljeno v Dugi, ponatis Naši razgledi, 21. novembra 1986, str. 651.*

³⁵ *Polemike so sicer sprožale nekatere druge teme že prej, npr. Kljakićeva knjiga o hrvaškem komunističnem voditelju Andriji Hebrangu (Dosje Hebrang), v katerem je pisec implicitno skušal dokazati nacionalistično in separatistično naravnost hrvaških komunistov. Že od konca šestdesetih let je bilo sporno število pobitih Srbov v ustaškem koncentracijskem taborišču Jasenovac (zaradi dokazovanja o manjši številki od uradne je bil tedaj napadan dr. Franjo Tuđman, v osemdesetih letih pa je Boban o številu pobitih polemiziral z dr. Rastislavom Petrovićem).*

³⁰ Dr. Zlatko Čepo: *Opake besjede gospoda akademika, Danas*, 14. 10. 1986, str. 25-28.

³¹ Dušan Bilandžić: *Predrasude povijesti*, *Vjesnik* 9. 11. 1985, str. 6.

³² Mirko Arsić, *Ambicije in interesi, Komunisti*, Ljubljana 27. 12. 1995 in drugi članki.

slovenski zgodovinar dr. Tone Ferenc, je bilo za politiko dvorezno. Po eni strani ji je ustrezalo (in ga je - zlasti v medrepubliških sporih - spodbujala), po drugi strani ji je zraslo čez glavo, saj je načenjalo njeno legitimnost, utemeljevano v revoluciji. Zato je skušala zgodovinarje - komuniste nekako pripraviti do tega, da bi "psa začeli loviti". Ker pa so bili tudi marksistični zgodovinarji različnih nacionalnosti in kljub članstvu v ZKJ tudi različnih političnih in ideološki prepričanj, ne nazadnje pa med sabo tudi sprti, je bil to dokaj jalov posel. Med sicer številnimi poskusi ideološkega discipliniranja zgodovinopisne (in sploh o preteklosti pišoče) srenje na raznih ravneh so bili v osemdesetih letih najbolj odmevni trije: Posvetovanje historiografija, memoarsko - publicistična i feljtonistična produkcija u svetlu aktualnih idejnih kontroverzi, ki je bilo 7. in 8. oktobra 1983 v Zagrebu, Teden marksističnih razprav od 4. do 8. februarja 1983 v bosanskem obmorskem mestecu Neumu in seja predsedstva CK ZKJ 17. decembra 1986 v Beogradu, ki se je je udeležilo okrog šestdeset zgodovinarjev iz vse Jugoslavije, namenjena pa je bila pripravam na sejo CK ZKJ o ideoloških vprašanjih. Prvo posvetovanje je organiziral Centar CK SK Hrvatske za idejno - teorijski rad pod vodstvom dr. Stipeta Šuvarja. Šuvar je za posvetovanje pripravil t.i. "Belo knjigo" spornih del o preteklosti, v kateri so bila sicer še prikrito (pod plaščem obrambe revolucije, Tita in jugoslovanskega socialističnega sistema) kritizirana zlasti dela srbskih piscev (v celoti je bilo v negativnem kontekstu omenjenih kar 168 piscev). Sam posvet (na katerega obtoženi niso bili vabljeni) je izzval ostre reakcije v javnosti, zlasti srbski. Objava razprav s posveta (Historija i suvremenost, Zagreb 1984) ni polemik niti najmanj umirila, kvečjemu povečala.

Teden marksističnih razprav v Neumu je ob sporih v zvezi s temami, ki smo jih že omenili, potekal zlasti v znamenju zagovornikov "čiste" historiografije, s tistimi, ki so trdili, da jugoslovansko zgodovinopisje "ne more biti čista znatnost brez politične vsebine".³⁶

Seja predsedstva CK ZKJ je bila v odnosu na idejno sporna besedila in pojave kompromisna. Razpravljalci so menili, da na tovrstne pojave politika reagira prehitro, zgodovinopisje pa prepočasi, da zveza komunistov ne sme biti samo

opazovalka v domačem zgodovinopisju in publicistiki, vendar tudi ne bi bilo dobro, če bi prevzela vlogo dežurnega razsodnika.³⁷

Omenjeni zbori (vključno z drugimi na republiških in lokalnih ravneh) k umiritvi razmer v "novokomponiranem" zgodovinopisju (kot so ga označevali po časopisju) niso kaj dosti prispevali, proti koncu osemdesetih let pa politika za morebitne nove poskuse discipliniranja ni več zmogla moči niti na simbolni ravni. Jugoslovanska "učiteljica življenja", že sredi osemdesetih let označena za "posiljeno damo", je po burnih letih večni pokoj dočkala brez nekrologov in svečanega pogreba.

Zusammenfassung

Der Verfall einer Historiographie, die nie existierte

Der vorliegende Beitrag behandelt die jugoslawische Historiographie in der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg, insbesondere ihre Konflikte und ihren Verfall in den achtziger Jahren. Die jugoslawischen Historiker bzw. die geschichtswissenschaftlichen Gesellschaften der einzelnen Republiken und Regionen waren im Verband der Historiker Jugoslawiens (*Zveza zgodovinarjev Jugoslavije*) zusammengefaßt, der neun Kongresse organisierte und auch (wenn auch mit Verzögerungen und Unterbrechungen) als Herausgeber der Jugoslawischen Historischen Zeitschrift (*Jugoslovanski istorijski časopis*, JIČ) wirkte. Die wichtigsten gemeinsamen Projekte, an denen er beteiligt war oder selbst durchführte, sind die Mitarbeit an der Herausgabe der Enzyklopädie Jugoslawiens (*Enciklopedija Jugoslavije*), der Geschichte der Völker Jugoslawiens (*Zgodovina narodov Jugoslavije*, von der nur zwei Bände erschienen sind, welche die Zeit bis zum Ende des 18. Jahrhunderts umfaßte; über den dritten Teil, der das 19. und 20. Jahrhundert behandeln sollte, konnten sich die jugoslawischen Historiker nicht einig werden) sowie der Überblick über die Geschichte der Kommunistischen Partei Jugoslawiens (*Pregled zgodovine zveze komunistov Jugoslavije*, sodann die erweiterte Geschichte der Kommunistischen Partei Jugoslawiens, *Zgodovina zveze komunistov Jugoslavije*, eini-

³⁶ Žarko Rajković: *Naše zgodovinopisje ne more biti brez politične vsebine*, Delo 5. 2. 1985.

³⁷ *Iz politike v zgodovinopisje*, Delo 18. 12. 1986.

ge umfangreiche Quellensammlungen und die gesammelten Werke einiger namhafter Politiker, z.B. Josip Broz-Titos), von denen die Mehrheit unvollendet blieb. In den Jahren 1955, 1965 und 1975 erschienen auch drei fremdsprachige Bibliographien.

Bei zentralistisch eingestellten Historikern war das Bestreben danach erkennbar, daß sich die jugoslawische Historiographie besonders mit solchen Themen befassen sollte, welche die jugoslawischen Völker in der Vergangenheit verbunden, und über Dinge geschrieben werden sollte, die sie entzweit hatten. Die Schlüsselposition sollte der Entstehung des jugoslawischen Staates als dem bedeutendsten Ereignis in der Geschichte der jugoslawischen Völker zukommen. Der "Inhalt" dieses Staates (insbesondere die Beziehungen zwischen den an ihm beteiligten Nationalitäten) sollte dabei von untergeordneter Bedeutung sein. Mit einer solchen Vorgehensweise und mit einer umso engeren Verbindung der jugoslawischen Historiker untereinander sollte eine einheitliche jugoslawische Historiographie entstehen, die die nationale(n) Geschichtsschreibung(en) "übertreffen" sollte. Die Historiker in den einzelnen Republiken und Regionen hielten sich allerdings weitgehend an die nationale und nicht an die vom jugoslawischen Staat geförderte und geforderte Position, in manchen Kreisen stärkten sie mit ihren Arbeiten sogar noch das Nationalbewußtsein. Ende der sechziger und zu Beginn der siebziger Jahre wurde unter Historikern und anderen Gesellschaftswissenschaftlern bereits über Nationalitäten-, teilweise aber auch über Klassenfragen polemisiert und dabei Kritik an der Revolution und am Ein-

parteiensystem geübt. In den achtziger Jahren erreichten die Divergenzen in der jugoslawischen Geschichtsschreibung ihren Höhepunkt im Zusammenhang mit der allgemeinpolitischen, wirtschaftlichen und zwischen den Nationalitäten in Jugoslawien herrschenden Krise. Die institutionalen Bande zwischen den jugoslawischen Historikern lösten sich fast ganz auf. Auch Versuche seitens der Politik, wenigstens den Teil der Kritik zum Verstummen zu bringen, der ihre eigene Legitimität in Frage stellte, scheiterten.

Die deutsche, französische und auch angelsächsische historiographische Schule beeinflussten die jugoslawische Geschichtsschreibung. Am stärksten war der Einfluß der marxistischen Historiographie, insbesondere in den ersten Jahren nach dem Kriege, als sich Jugoslawien unter starkem sowjetischem Einfluß befand. Das Zerwürfnis mit dem Informbüro und die Offenheit Jugoslawiens zur Welt hatten zur Folge, daß die jugoslawische Historiographie in späteren Jahrzehnten in ständiger Verbindung mit der westlichen stand, eine Tatsache, der sich auch die marxistische Historiographie anpaßte, die sich von der Geschichtsschreibung der osteuropäischen Staaten deutlich unterschied. Der Stand der Geschichtsschreibung in den einzelnen Republiken und Regionen war allerdings sehr heterogen, sodaß nicht wirklich von einer einheitlichen jugoslawischen historiographischen Schule gesprochen werden kann. In einigen Teilen des Staates begann sie sich erst nach dem Zweiten Weltkrieg (Makedonien) oder gar noch später zu entwickeln (auf dem Kosovo z.B. erst in den sechziger und Anfang der siebziger Jahre).